

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

15
1921

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

ΕΚ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΑΡΤΙΑΝ ΜΟΝΗΣ ΤΩΝ ΒΛΑΧΕΡΝΩΝ

Περί τήν ἡμίτειαν ὄραν πρὸς τὰ ΒΑ τῆς Ἄρτης πέραν τῆς ἐπὶ τοῦ Λογίου γειυράς κεῖται ἡ βυζαντιακὴ μονὴ τῶν Βλαχερνῶν, ἡ σήμερον κοινῶς καλουμένη Βλαχιόρινα ἢ Βλαχέρνα. Καὶ περὶ μὲν τῆς οἰκοδομίας τῆς ἀξίας θεᾶς καὶ μελέτης μονῆς, οὐ μικρᾶς ἄλλως ὑποστάσης σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολᾶς ἄς γράψωσιν ἄλλοι. Ἐγὼ δὲ περιορίζομαι ἐνταῦθα εἰς τὴν μναίαν τῶν δύο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὑψηλῶν τάφων, ὧν τὸν ἕτερον πρὸς τῆριστερὰ ἐπικαλύπτουσιν ἐνεπίγραφοὶ πλάκες ἀξίαι λόγου.

Εἵλικυσαν δὲ αὐταὶ πρότερον τὴν προσοχὴν τοῦ ποιῆτη Μητροπολίτου Ἄρτης Σεραφεῖου τοῦ Βυζαντίου, ὅστις καὶ ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ πρὸς τῆριστερὰ τάφου ἐκείνου τὴν ἐπιγραφήν τήνδε :¹

Ἀδελφεὲν τὸ γράμμα τοῦτο τοῦ τάφου.
Ἡ ψαλμικὴ κέκραγε τοῦ ΑΑΑ λόρα.
Πλὴν οὐκ ἀπεικὸς οὐδὲ τῇ φύσει ξένον.
Κἂν πικροδακρυφυρ(μ)ὸς ἐστὶν αἰτία.
Μήτηρ γὰρ ἡμῶν μία καὶ νηδὺς (μία εἰς φῶ πα...)
Ἡ Βασιλίσσα Δούκαινα Θεοδώρα.
Ἐν φιλότισι γνησιοστρογγυμένῃ
Γῆ καὶ τάφος χωρεῖ (μ)ὲ διπλῶ τῷ μὲρῳ
ἀρχαῖς ἀναλογοῦντος ἡμῶν τοῦ τέλους
Καὶ κατάλληλον τοῦ θεοσυνθρώπου φέρω
Ἐνὸς γένους δὴλωσις ἀγναίας μιᾶς.
Τὸ ψαλμικὸν Π (...)² ἄσμα τοῦ Δαδ μέλος

1 Νομίμων ἱστορικῆς τιμῆς περιλήψεως τῆς ποτε ἀρχαίας καὶ ἐγχαίτου Ἡπειρωτικῆς πόλεως Ἄρτης καὶ τῆς ὠσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης. Ἐν Ἀθήναις 1881 σ. 367. Ἴδου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐν σ. 158 λεγόμενα περὶ τῆς ἰσ. οἰκίας τῆς μονῆς.

Ὡς ταυτόκειτ(....)ς. ΑΙΜΙ τῆ τάφου κλίνῃ
 Κατὰ μόνας οἰκήσωμεν τῶν ΠΝΩΝ
 Ἀνεσπέρου Γῆ κοιλιᾷ τῆς πανδόχου
 Φαινομόρφῳ πρὸς ἀέρα δρόμῳ

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ μακαρίτης Σεραφεῖμ ὁ Βυζάντιος, ὅστις καὶ ἐξήνεγκε τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἔτο κεχαραγμένη ἐπὶ τοῦ τάφου Θεοδώρας τῆς μητρὸς τοῦ δεσπότη Μιχαήλ Β' ὃν ἀποδέχεται ὡς κτίσαντα μὲν τὴν μονήν, κείμενον δὲ ἐν τῷ ἐτέρῳ πρὸς τὰ δεξιὰ τάφῳ.

Ἀλλ' ὁ πρῶτος ἐκδότης οὔτε τὴν ἐπιγραφὴν ὀρθῶς ἀνέγνω καὶ ἐξέδωκεν, οὔτε καταλλήλως ἑρμήνευσεν αὐτήν. Εὐτυχήσας δὲ νὰ ἐπισκεθῶ τὴν μονήν ἐν ἔτει 1886 ἐπανορθῶ ἐν ταῦθα τὰ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν. Εὐρήται αὕτη ἐπὶ πλακῶς τετραυσιμένης εἰς δύο τεμάχια, συγκεκολλημένα νῦν ἐπὶ τοῦ τάφου, ἧς τὸ μὲν πλάτος νῦν κάτω μὲν 0,80, ἄνω δὲ μόνον 0,66, τὸ δὲ ὕψος 0,52 καὶ πάχος 0,07. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἔτο γεγραμμένη κατὰ δύο στήλας παραλλήλους, ὧν νῦν μόνη ἡ πρὸς τὰριστερά τῳ ὁρῶν τι σῶζεται πλήρης, τῆς δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀποκρουσθείσης σῶζονται πού καὶ πού ὀλίγα μόνον γράμματα, ὧν τὰ σωζόμενα παραλλήλως πρὸς τὸν πέμπτον στίχον τῆς πρώτης στήλης μόνον συμπεριέλαβεν εἰς τὸ ἀντίγραφον αὐτοῦ ὁ Σεραφεῖμ. Ἐντεῦθεν γίνεται ὀρθρον ὅτι τὸ ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα πρέπει ν' ἀναγνώσωμεν κατὰ στίχον ἀπὸ στήλης εἰς στήλην κατὰ τὸ γνωστὸν σχῆμα γδ, καθ' ἃ πολλάκις τοὺς στίχους ἐν τε χειρογράφοις καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς ἐπὶ λίθου.¹ Τοῦτο παρεῖδεν ὁ Σεραφεῖμ, διὸ ἡ παρ' αὐτῷ ἐκδοσις ἔνεκεν μάλιστα τῆς κακῆς μὲν ἐν τισι χωρίοις ἀντιγραφῆς τῆς πρώτης στήλης, τῆς ἀποκρούσεως δὲ τοῦ πλείστου μέρους τῆς δευτέρας ἀπέβη ἀστοχωτάτη. Ὄρθῳς δ' ἔχει τὸ ἐπίγραμμα ὧδε:

1. Ἰδὲ Spyr. P. Lambros Collections de romans Grecs. Ἐν Παρισίοις 1881 XI, III.

- Ἀδελφεὸν τὸ χρῆμα τοῦτο τοῦ ταΐσαι

 ἢ ψαλμική κέκραγε το[ῦ] Δαβὶδ ἰ λυρα

 5 πλὴν οὐκ ὑπεικός οὐ[δέ] τῇ φύσει ξενον

 καὶν πικροδερύφυρτός ἐστιν αἰτία

 μήτηρ γὰρ ἡμῖν μία καὶ νηδὺς μία
 10 ΕΙΣ ΦΩΣ ΠΑ [ρ]ξε]
 ἢ βασίλισσα Δούλινα Θεοδώρα

 ἐν φιλότητι γνησιοστοργουμένη

 15 Γῆ καὶ τάφος χωρεῖ [τ]ε² διπλῶ τῷ μῶρη

 ἀρχαῖς ἀναλογοῦντος ἡμῖν τοῦ τελευτῶν

 καὶ κατάλληλον τοῦ Θεανθρώπου φέρω
 20 C
 ἐνὸς γένους δὴλωσις ἰγνείας μιᾶς.
 Η
 Τὸ ψαλμικὸ ποίημα τοῦ Δαβὶδ μελὸς
 ΩC(;)
 25 ὡς ταυτοκοιτάσαιμι τῇ τάφου κλιτῆ
 ΖΩ(;)
 Κατὰ μόνας οἰκήσομεν τῶν πνευμάτων¹
 ΕΩ
 ἀνεσπέρου, γῆ κοιλία τῆς πανδοχου
 30 ΕΩ(;)
 φαινόμορφος τῷ πρὸς αἴρα δρόμῳ.
 ΗΞ

1. Ἐπὶ τοῦ λίθου ΔΑΔ ὅπερ παραγνωρισθὲν ἐπὶ τοῦ Σερμαίμ ἐγράφη
 ΑΑΑ.

2. Οὕτω μῖλλον συμπληρωτέον ἐνταῦθα τὸ κενόν, οὐδὲ πρόπει νά γρη-
 φωμεν με ἐπειδὴ τὸ ὄλον ἐπίγραμμα ἀναφέρεται εἰς δύο νεκρούς.

3. Ἐπὶ τοῦ λίθου ΠΝΩΝ.

Καὶ εἶνε μὲν λυπηρόν, ὅτι ἔχομεν σωζόμενον μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ ἐπιγράμματος, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀρκεῖ πρὸς ἐπίτευξιν ὀρθῆς ἐρμηνείας τοῦ τάφου. Εἶνε ὀηλαδὴ σαφές, ὅτι ὁὖν δηλοῦται τεθαμμένη ἐν αὐτῷ ἡ Θεοδώρα, καθ' ἣ ἐσφαλμένως ὑπέθεσεν ὁ Σερραρεῖμ, ἀλλ' αὕτη μνημονεύεται ὡς μήτηρ ὅσων ἀδελφῶν συνεθεσμένοι ἐν τῷ τάφῳ. Διαφαίνεται δὲ διὰ τῶν διωσωθέντων στίχων καὶ τὶς σκιά κακουργίας, μοιραία τις πικροδακρύφουτος αἰτία, καὶ γίνεται μνεία διπλοῦ μέρους. Πρὸς τίνα δὲ ἱστορικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα ἀντιστοιχοῦσι πάντα ταῦτα; Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι βασίλισσα Θεοδώρα Δοῦκαινα εἶνε ἡ Θεοδώρα Πετραλέρα, ἣ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς ὁσίας ταχθεῖσα σύζυγος τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Ἀγγέλου τοῦ Β'.¹ Γινώσκουμεν δὲ καὶ ἄλλας ἐπωνυμουμένας βασίλισσας δεσποίνας τῆς Ἡπείρου.² Τέκνα δ' αὐτῆς καὶ τοῦ Μιχαὴλ ὑπῆρξαν, πλὴν δύο θυγατέρων, τῆς Ἄννας, τῆς συζευχθείσης τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμον Βιλλαρδουῖνον καὶ τῆς Ἐλένης τῆς συζύγου τοῦ βασιλέως Σικελίας καὶ Ἀπουλίας Μαμπερέου, ὁ Νικηφόρος, Ἰωάννης καὶ Μιχαὴλ. Ἀλλὰ, πλὴν τῶν ἐκ τῆς Θεοδώρας υἱῶν τούτων ὁ Μιχαὴλ Β' εἶχε καὶ ἄλλους δύο υἱοὺς νόθους ἐκ τῆς παλλακῆς Γαγγρινῆς, τὸν Θεόδωρον καὶ τὸν Ἰωάννην. Καὶ ὁ μὲν Θεόδωρος εἶχε φρονεῦθῃ τῷ 1217 μαχόμενος ἐναντίον τῶν κατὰ τοῦ Μιχαὴλ σταλειςῶν οὐνόμενων τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Β' τοῦ Λασκάρεως. Τὸν δὲ Νικηφόρον καὶ Ἰωάννην τὸν νόθον βλέπομεν διανεμομένους τὴν πατρικὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρὸς Μιχαὴλ τῷ 1216.³ Τούτων δὲ ὁ μὲν Νικηφόρος ἀπέθανεν ὡς δεσπότης Ἡπείρου ἐν Ἄρτῃ τῷ 1266, ὁ δὲ σεβαστοκράτωρ Θεσσαλίας Ἰωάννης ἐν

1. Τὸν βίον αὐτῆς γραφέντα ὑπὸ τοῦ Ἰωβ, ἴδε ἐκδεδομένον ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδου ἐν Ἑλληνομνήμονι σ' 42 ἔ.

2. Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Α' σ. 39 καὶ ἔ. Τόμ. Β' σ. 90 σημ. 4.

3. Νικηφόρου Γρηγοῦ ἐκδ. Βόννης Τόμ. Α' σ. 47 καὶ 109.

Νέαις Πάτραις, τῆ ἀρχαία Ἰπάτη, τῷ αὐτῷ ἔτει. Οὐδεὶς λοιπὸν βεβαίως λόγος περὶ κοινῆς ταφῆς ἐν τῇ μονῇ τῶν Βλαχερνῶν τῶν δύο ἐν τῷ πλείστῳ τοῦ χρόνου ἀσπόνδων κατ' ἀλλήλων ἑτεροθαλῶν ἀδελφῶν, ὧν ὁ Ἰωάννης δὲν ἦτο κατὰ τὰ ρηθέντα υἱὸς τῆς Θεοδώρας, ἧς ρητῶς ποιεῖται μνείαν ὡς μητρὸς ἀμφοτέρων τῶν ἐν τῷ τάφῳ κειμένων ὁ ἐνδέκατος τοῦ ἐπιγράμματος στίχος. Μένουσι λοιπὸν μόνοι οἱ δύο ἄλλοι τῆς Θεοδώρας υἱοί, ὁ Ἰωάννης καὶ Μιχαήλ, καὶ εἰς τούτους πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ἀναφερόμενον τὸ ἐπίγραμμα τοῦ τάφου.

Ἄν δ' ὀρθῶς διέγνων τάνωτέρῳ λεχθέντα περὶ ποιᾶς τινος, κακουργίας ὑποδηλουμένης ὑπὸ τοῦ ἐπιγράμματος, πρέπει ν' ἀποδεχθῶμεν βιαιοθανατήσαντας, ἴσως δὲ καὶ ἀλληλοκτονήσαντας τοὺς δύο ἀδελφούς, οὓς οὐχ ἦττον ἠθέλησε νὰ συνενώσῃ, ἐν τῷ τάφῳ ἡ στοργὴ τῆς ὀσίας, ἀλλ' ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ πολλαχῶς ἀτυχοῦς Θεοδώρας. Συνέβη δ' ὅπωςδῆποτε ὁ θάνατος τοῦ Ἰωάννου καὶ Μιχαήλ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1266 θάνατον τοῦ πατρός. Ὅτι δὲ τότε ἔζων ὁ Μιχαήλ καὶ Ἰωάννης ρητῶς μαρτυρεῖ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς λέγων τὰ ἑξῆς: *Τούτων οὕτως ἔχόντων, ἐξ ἀνθρώπων ἐγεγόνει καὶ Μιχαήλ ὁ δεσπότης, ὁ τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας ἀρχηγνός, καὶ παῖδας καταλιπών, ἓνα μὲν νόθον Ἰωάννην ὄνομα, γνησίους δὲ τρεῖς, ὧν καθ' ἡλικίαν πρωτεύων ὑπῆρχεν ὁ ἐπ' ἀδελφιδῆ γαμβρὸς τοῦ βασιλέως Νικηφόρος ὁ δεσπότης, ὑφ' ᾧ κηδεμόνι καὶ ἐπιτρόπῳ κατέλιπεν ὁ πατήρ ὡς ἀτελεστέρους τὴν ἡλικίαν καὶ ἄζυγας ἔτι τοὺς δύο εἰέρους υἱέας Μιχαήλ καὶ Ἰωάννην.*¹ Ὁ δὲ κατ' ἐμὴν γνώμην ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς μαρτυρούμενος βίαιος θάνατος τῶν δύο ἀδελφῶν συνέβη μετὰ τὸν τοῦ 1266, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατήρ, καὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τῆς μητρὸς. Πότε δ' ἀπέθανεν ἡ Θεοδώρα δὲν γινώσκωμεν ἀκριβῶς, διότι σιγῶσιν αἱ πηγαί. Καὶ ὁ μὲν Μουστοξύδης

1. *Νικηφόρου Γρηγορᾶ* ἐκδ. Βόννης Τόμ. Α σ. 109, 24 καὶ ἑ.

ἀποδέχεται μόνον ὅτι ὑπανδρευθεῖσα ἐγγὺς τοῦ 1230 πιθανῶς ἐχῆρευσε περὶ τὸ πεντηκοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος.¹ Ὁ δὲ Ἀραβαντινὸς λέγει ὅτι «ἐπέζησε τοῦ συμβίου φησ ἐπὶ ἱκανοῖς ἔτεσι».²

Κατὰ ταῦτα ὁ ἐν τῇ μονῇ τῶν Βλαχερνῶν πρὸς τὰριστερὰ τάφος δὲν εἶνε ὁ τῆς δεσποίνης Θεοδώρας, τῆς συζύγου τοῦ Μιχαήλ Β', καθ' ἃ λέγει Σερραφείμ ὁ Βυζάντιος, ἀλλ' ὁ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ Μιχαήλ. Ἐὰν δὲ πράγματι κτίστης τῆς μονῆς ὑπῆρξε Μιχαήλ ὁ Β', πάντως ἐπιβάλλεται ἢ τουλάχιστον ἐπιτρέπεται ν' ἀναζητήσωμεν καὶ τούτου τὸν τάφον ἐν τῇ μονῇ τῶν Βλαχερνῶν, ὡς τοιοῦτον δὲ θυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν τὸ ἕτερον μνημεῖον, τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ; ἐνθα καὶ ὁ Σερραφείμ ὑπέλαβε τεθαμμένον τὸν Μιχαήλ. Ἐχει δὲ τοῦτο ὕψος δύο περίπου μέτρων, οὐ ἐπίκειται νῦν ἐπικλινὲς κάλυμμα συγκεκαλυμμένον ἐκ παντοειδῶν τεμαχίων ἀναγλύφων καὶ ἐνεπιγράφων, ἐν μέρει κεκαλυμμένων ὑπὸ τοῦ συνδετικοῦ κονιάματος, ὧν ἡ διάκρισις καὶ ἀνάγνωσις εἰς πολλὰς προσκρούει δυσχερείας. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν συντεθαμμένην ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ μετὰ τοῦ δεσπότου Μιχαήλ καὶ τὴν σύζυγον Θεοδώραν, περὶ ἧς ρητῶς μανθάνομεν, ὅτι ἐτάφη ἐν τῇ ὑπ' αὐτῆς κτισθείσῃ μονῇ τοῦ ἀγίου Γεωργίου.³

Περὶ δὲ τῆς μονῆς τῶν Βλαχερνῶν τοῦτο μόνον γινώσκομεν ἀσφαλῶς, ὅτι παρουσιάζεται ἤδη ἐκτισμένη ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου τοῦ Μιχαήλ, τοῦ Θωμᾶ, υἱοῦ τοῦ Νικηφόρου,⁴ οὐδὲν δὲ τὸ ἀπίθανον ὅτι ἐκτίσθη ἤδη ἐπὶ τοῦ Μιχαήλ.

1. Ἐν Ἑλληνομνήμονι σ. 55.

2. Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου. Ἐν Ἀθήναις 1856 Τομ. Α σ. 91.

3. Ἰωβ Βίος τῆς ὁσίας Θεοδώρας ἐν Μουστοξύδου Ἑλληνομνήμονι σ. 47.

4. Ρωμανοῦ Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου ἐν Κερκύρα 1895 σ. 107.